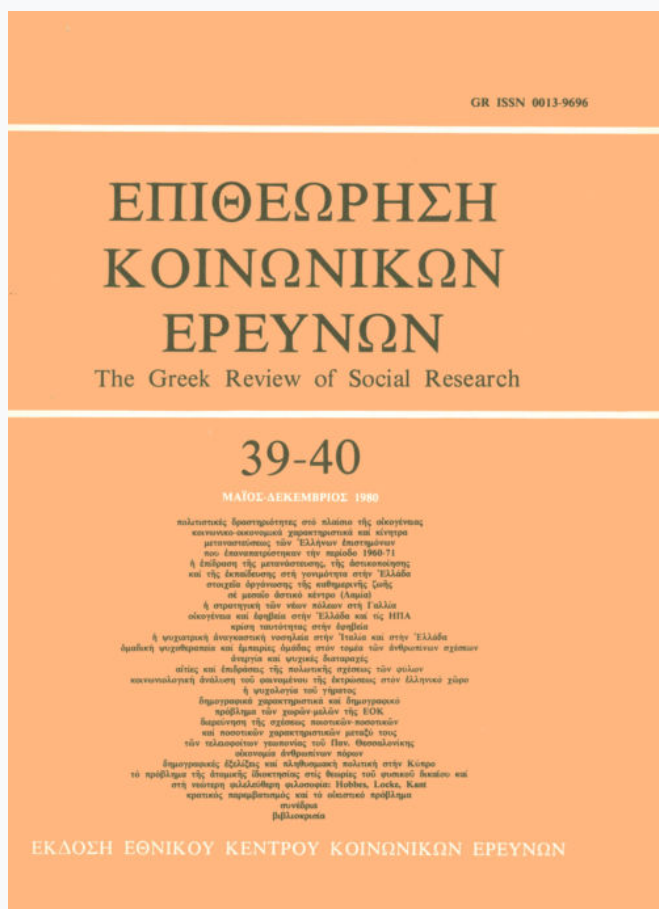

The Greek Review of Social Research

Vol 39 (1980)

39-40

Κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά και κίνητρα μεταναστεύσεως των Ελλήνων επιστημόνων που επαναπατρίστηκαν την περίοδο 1960-71

Άννα Αμηνρά

doi: [10.12681/grsr.547](https://doi.org/10.12681/grsr.547)

Copyright © 1980, Άννα Αμηνρά

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Αμηνρά Α. (1980). Κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά και κίνητρα μεταναστεύσεως των Ελλήνων επιστημόνων που επαναπατρίστηκαν την περίοδο 1960-71. *The Greek Review of Social Research*, 39, 221-232. <https://doi.org/10.12681/grsr.547>

**κοινωνικοοικονομικά
χαρακτηριστικά και
κίνητρα μεταναστεύσεως
των Έλλήνων έπιστημόνων
πού έπαναπατρίστηκαν
τήν περίοδο 1960-71**

της
"Αννας Άμνρά
Κοινωνιολόγου

είσαγωγή

Τό πρόβλημα τής διαρροής έπιστημόνων άπασχόλησε έντονα τούς ήγέτες τών άναπτυσσομένων κρατών στή δεκαετία τού '60. Στο τέλος τού 1967 τό θέμα τέθηκε πρós συζήτηση στή Γενική Συνέλευση τού ΟΗΕ άπό άντιπροσώπους άναπτυσσομένων χωρών πού θεώρησαν ότι ή διαρροή αυτή έπηρεάζε άνασταλτικά τήν άνάπτυξη τών κρατών τους. Άποτέλεσμα αυτών τών συζητήσεων ήταν ή άπόφαση νά συλλεγούν στοιχεία σχετικά μέ τό μέγεθος, τίς αίτίες και τίς έπιπτώσεις αυτής τής διαρροής έπιστημόνων. Άκολούθησαν έκθέσεις πάνω στό θέμα, πού βασίστηκαν κυρίως σέ μελέτες τού Ίνστιτούτου Έκπαίδευσεως και Έρευνών τού ΟΗΕ (UNITAR). Τό UNITAR διερευνώντας τό θέμα διαπίστωσε ότι ύπήρχαν κενά πού δέν επέτρεπαν τήν κατανόηση τού φαινομένου τής διαρροής έπιστημόνων παρ' όλο πού ή σχετική βιβλιογραφία ήταν ήδη όγκώδης. Ένα άπό τά κενά άφορούσε τούς παράγοντες πού έπηρεάζουν τούς έπιστήμονες στήν άπόφασή τους νά σπουδάσουν στό έξωτερικό και, μετά άπό τίς σπουδές, νά παραμείνουν έξω ή νά έπιστρέψουν στή χώρα τους. Ή βιβλιογραφία περιείχε πάμπολλες ύποθέσεις σχετικά μέ τό θέμα αλλά δέν ήταν δυνατό νά προσδιοριστούν μέ βεβαιότητα τά κίνητρα πού ώθούν άτομα διαφόρων έθνικότητων, διαφόρων κοινωνικοοικονομικών ομάδων, και άτομα πού διανύουν διάφορα στάδια τής ζωής, νά άποφασίσουν «ύπέρ» ή «κατά» τής μεταβάσεως ή και παραμονής τους σέ κάποια χώρα πού άνεπτυγμένη άπό τή χώρα τής καταγωγής τους. Τό κενό αυτό άπέκλειε στους προγραμματιστές τή δυνατότητα νά προβλέψουν και νά έπηρεάσουν τίς άποφάσεις τών έπιστημόνων τής χώρας τους και νά στηρίξουν σέ γερές βάσεις τήν άναπτυξιακή πολιτική τους. Για νά καλυφθεί αυτό τό κενό τό UNITAR ξεκίνησε τήν έρευνα «Μετανάστευση και Έπαναπατρισμός Έπιστημόνων».

σκοπός, εύρος και μέθοδος τής έρευνας τού UNITAR

Σκοπός τής έρευνας τού UNITAR ήταν νά διερευνηθούν οι παράγοντες πού ώθούν άτομα άπό άναπτυσσόμενες χώρες νά σπουδάσουν σέ άνεπτυγμένες χώρες· νά παραμείνουν σέ άνεπτυγμένες χώρες ή νά έπιστρέψουν στήν πατρίδα τους μετά άπό σπουδές ή και έργασία στό έξωτερικό· νά ξαναφύγουν άπό τήν πατρίδα τους. Για νά πετύχει αυτός ό σκοπός, τό πρόγραμμα μελέτης τού UNITAR προέβλεπε τήν εξέταση α) φοιτητών άπό άναπτυσσόμενες χώρες πού σπούδαζαν σέ άνεπτυγμένες χώρες, β) έπιστημόνων άπό άναπτυσσόμενες χώρες πού, μετά τό τέλος τών σπουδών τους, παρέμειναν σέ κάποια άνεπτυγμένη χώρα, γ) έ-

πιστημόνων ἀπὸ ἀναπτυσσόμενες χώρες πού ἐπέστρεψαν νὰ ἐργαστοῦν στὸν τόπο τους μετὰ ἀπὸ σπουδές ἢ ἐργασία σὲ κάποια ἀνεπτυγμένη χώρα, καὶ δ) ἐργοδοτῶν σὲ ἀναπτυσσόμενες χώρες πού ἀπασχολοῦσαν ἐπαναπατρισθέντες ἐπιστήμονες.

Ἀνεπτυγμένες χώρες, γιὰ τὸ σκοπὸ τῆς μελέτης τοῦ UNITAR, ὀρίστηκαν ἀρχικὰ οἱ ΗΠΑ, ὁ Καναδάς, ἡ Δυτικὴ Γερμανία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία. Στὴν πορεία τῆς μελέτης συμπεριελήφθησαν καὶ ἄλλες χώρες, ὅπως ἡ Αὐστραλία, ἡ Αὐστρία, ἡ Ἑλβετία καὶ ἡ Ἰταλία. Ἡ Ἰταλία συμπεριελήφθη γιὰτὶ ἔλκυει μεγάλο ἀριθμὸ ξένων σπουδαστῶν.

Ἀναπτυσσόμενες χώρες πού ἔλαβαν μέρος στὴν ἔρευνα τοῦ UNITAR ἦταν οἱ ἀκόλουθες: Ἀργεντινὴ, Βραζιλία, Γκάνα, Ἑλλάδα, Ἰνδίες, Κολομβία, Νότιος Κορέα καὶ Σρί Λάνκα. Ἡ Ἑλλάδα ἦταν ἀπὸ τὰ τελευταῖα κράτη πού τὸ UNITAR κάλεσε νὰ συμμετάσχουν στὴν ἔρευνα. Ἡ πρόσκληση βασίστηκε στὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἑλλάδα, παρ' ὅλο ὅτι βρισκόταν σὲ ὑψηλότερο σημεῖο ἀναπτύξεως ἀπὸ ὀρισμένες ἀναπτυσσόμενες χώρες τῆς ἔρευνας, εἶχε σύμφωνα μὲ τὰ ὑπάρχοντα στοιχεία μεγάλη διακίνηση ἐπιστημόνων.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς ἔρευνας τοῦ UNITAR περιλάμβανε ἐπιστήμονες ἀπὸ ὅποιονδήποτε κλάδο πλὴν τῆς Ἱατρικῆς, τῆς Ὀδοντιατρικῆς καθὼς καὶ τοῦ κλάδου τῶν Νοσοκόμων καὶ τῶν Μαιῶν. Οἱ ἐπιστήμονες αὐτῶν τῶν κλάδων θὰ ἀποτελοῦσαν ἀντικείμενα χωριστῆς μελέτης πού θὰ πραγματοποιῶσε ἡ Παγκόσμια Ὀργάνωση Ὑγείας. Τὸ δείγμα τῆς ἔρευνας τοῦ UNITAR ἀπέτελεσαν 6.026 ἐπιστήμονες ἀπὸ τὶς ἀναπτυσσόμενες χώρες πού προαναφέρθηκαν.

Οἱ ἐπιστήμονες τοῦ δείγματος τῆς ἔρευνας τοῦ UNITAR ἀνήκαν στὶς ἀκόλουθες κατηγορίες: α) φοιτητές ἀπὸ ἀναπτυσσόμενες χώρες πού σπούδαζαν σὲ ἀνεπτυγμένες χώρες, β) ἐπιστήμονες ἀπὸ ἀναπτυσσόμενες χώρες πού παρέμειναν νὰ ἐργαστοῦν σὲ μίαν ἀπὸ τὶς ἀνεπτυγμένες χώρες τῆς ἔρευνας, καὶ, γ) ἐπιστήμονες ἀπὸ ἀναπτυσσόμενες χώρες πού ἐπαναπατρισθήκαν μετὰ ἀπὸ σπουδές ἢ καὶ ἐργασία σὲ μίαν ἢ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἀνεπτυγμένες χώρες τῆς ἔρευνας. 683 Ἑλλήνες ἐπιστήμονες—482 ἐπαναπατρισθέντες ἀπὸ τὶς ἀνεπτυγμένες χώρες τῆς ἔρευνας καὶ 201 φοιτητές στὶς ΗΠΑ—συμπεριλαμβάνονται στὸ δείγμα τῶν 6.026 ἐπιστημόνων τῆς ἔρευνας τοῦ UNITAR.

Ὁ προγραμματισμὸς καὶ ὁ συντονισμὸς τῶν ἐρευνῶν ὄλων τῶν κρατῶν-μελῶν ἀνετίθη ἀπὸ τὸ UNITAR στὸ Γραφεῖο Ἐφαρμοσμένης Κοινωνικῆς Ἐρευνας τοῦ Πανεπιστημίου Κολοῦμπια τῆς πόλης τῆς Νέας Ὑόρκης. Ἡ κοινὴ μεθοδολογία προσφέρει τὴ δυνατότητα α) νὰ ἀναλυθοῦν τὰ στοιχεία κάθε χώρας χωριστὰ καὶ νὰ γίνουιν συγκρίσεις πού ἀφοροῦν διάφορες ὁμάδες ἐπιστημόνων τῆς χώρας, β) νὰ συγκριθοῦν τὰ στοιχεία πού προέκυψαν ἀπὸ τὶς μελέτες τῶν διαφόρων χωρῶν, καὶ γ) νὰ ἀναλυθοῦν τὰ στοιχεία ἀπὸ ὅλες τὶς χώρες στὸ σύνολό τους.

σκοπὸς τοῦ ἄρθρου

Σκοπὸς αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου εἶναι α) νὰ παρουσιαστοῦν τὰ κοινωνικοοικονομικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων πού ἐπαναπατρισθήκαν τὴν περίοδο 1960-71, β) νὰ ἐξετασθοῦν τὰ κίνητρα ἀποδημίας τους, καὶ γ) νὰ συγκριθοῦν μὲ τὰ κίνητρα ἀποδημίας τῶν ἐπαναπατρισθέντων ἐπιστημόνων τῶν ἄλλων ἀναπτυσσομένων χωρῶν τῆς ἔρευνας τοῦ UNITAR.

Η ΕΡΕΥΝΑ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ
ΠΟΥ ΕΠΕΣΤΡΕΨΑΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1960-71:
ΠΑΝΘΥΣΜΟΣ, ΔΕΙΓΜΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΣ
ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΤΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ

Πληθυσμὸς τῆς ἔρευνας. Ὁ πληθυσμὸς τῆς ἔρευνας τῶν ἐπαναπατρισθέντων Ἑλλήνων ἐπιστημόνων, πάντοτε σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο ἔρευνας τοῦ UNITAR, περιλάμβανε Ἑλληνες ἐπιστήμονες, ἄντρες καὶ γυναῖκες κάθε ἡλικίας πού εἶχαν τὰ ἀκόλουθα χαρακτηριστικὰ:

α) Τελεῖωσαν τὶς γυμνασιακὰς τους σπουδές στὴν Ἑλλάδα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ χώρα πού γεννήθηκαν, τὴν ἔθνηκότητα καὶ τὴν ὑπηκοσύνητά τους.

β) Σπούδασαν σὲ μίαν τουλάχιστον «ἀνεπτυγμένη» χώρα τῆς ἔρευνας, δηλαδὴ ΗΠΑ, Καναδὰ, Δυτικὴ Γερμανία, Γαλλία, Ἀγγλία, Αὐστρία, Ἰταλία.

γ) Πῆραν κάποιο δίπλωμα ἢ ἄλλο τίτλο σπουδῶν ἀπὸ μίαν ἀπὸ τὶς χώρες πού ἀναφέρονται παραπάνω.

δ) Ἄν δὲν πῆραν τίτλο σπουδῶν, παρακολούθησαν μαθήματα σὲ κάποιο ἀκαδημαϊκὸ ἴδρυμα τῶν χωρῶν πού ἀναφέρονται στὸ (β) γιὰ δύο τουλάχιστον χρόνια.

ε) Ἐπέστρεψαν στὴν Ἑλλάδα, μετὰ ἀπὸ σπουδές ἢ καὶ ἐργασία, ἀνάμεσα στὰ ἔτη 1960-1971.

στ) Ἀνήκαν σὲ ὅποιονδήποτε κλάδο πλὴν α) τῆς Ἱατρικῆς, τῆς Ὀδοντιατρικῆς καὶ τοῦ κλάδου τῶν Νοσοκόμων καὶ Μαιῶν (οἱ φαρμακοποιοὶ, κτηνίατροι καὶ ἐργασιοθεραπευτὲς συμπεριελήφθησαν στὸν πληθυσμὸ τῆς ἔρευνας) καὶ β) τῶν στρατιωτικῶν.

Ἐξέγερση τῶν ἐπιστημόνων. Γιὰ νὰ βρεθοῦν ὁ ἐπιστήμονες τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἔρευνας τὰ μέλη τῆς ὁμάδας τοῦ ΕΚΚΕ πού ἀνέλαβαν τὴ διεξαγωγή τῆς ἔρευνας:

α) Ἦρθαν σὲ ἐπαφὴ μὲ 396 πηγές, ὅπως Ὑπουργεῖα, Νομαρχίες, Ἀνώτατα καὶ Ἀνώτερα Ἐκπαιδευτικὰ Ἰδρύματα, Πρεσβεῖες, Τράπεζες, Ὀργανισμοὺς, Συνδέσμους, Ἰνστιτοῦτα, Βιομηχανίες, Ἐταιρεῖες, κτλ.

β) Ἐστάλην πάνω ἀπὸ 2.000 γράμματα σὲ ἐπιστήμονες καὶ ὀργανώσεις.

γ) Ἀνακοίνωσαν τὴν ἔρευνα καὶ τὸ σκοπὸ τῆς ἀπὸ τὸ ραδιόφωνο καὶ τὸν ἡμερήσιο τύπο μὲ τὴν παράκληση νὰ ἐπικοινωνήσουν οἱ ἐπαναπατρισθέντες ἐπιστήμονες μὲ τὸ ΕΚΚΕ.

δ) Πραγματοποίησαν πάμπολλες τηλεφωνικές επαφές με επιστήμονες και οργανισμούς τόσο στην Αθήνα όσο και στην επαρχία.

Δέν είναι δυνατό να γνωρίζουμε αν βρέθηκαν δλοι οι επιστήμονες που επαναπατρίστηκαν στην ένδεκαετία 1960-71, τό γεγονός όμως ότι 40% τών επιστημόνων βρέθηκαν από δύο ή και περισσότερες πηγές δείχνει πως σέ όρισμένους τουλάχιστον κλάδους— π.χ. μηχανικοί, αρχιτέκτονες, γεωπόνου—ύπήρχε μεγάλη κάλυψη του πληθυσμού.

Η προσπάθεια εξεύρεσης επαναπατρισθέντων επιστημόνων απέδωσε στοιχεία 6.416 επιστημόνων από τους οποίους 3.697 είχαν τά χαρακτηριστικά του πληθυσμού τής έρευνας.

Τό δείγμα τής έρευνας. Τό δείγμα τής έρευνας ήταν τυχαίο και τό απέτελεσαν 668 επιστήμονες, δηλαδή τό 18%· τά όνόματά τους διαλέχθηκαν από τόν άλφαβητικό κατάλογο τών 3.697 ατόμων του «πληθυσμού» τής μελέτης. Από τους 668 επιστήμονες του δείγματος 482, δηλαδή 72,2%, απάντησαν στό έρωτηματολόγιο τής έρευνας, 13,2% άρνήθηκαν νά συμπληρώσουν τό έρωτηματολόγιο, 5,7% είχαν ξαναφύγει για τό έξωτερικό, 4,2% δέν βρέθηκαν και 4,7% αποκλείστηκαν γιατί άποδείχθηκε ότι δέν είχαν τά χαρακτηριστικά του πληθυσμού τής έρευνας.

Συλλογή και επεξεργασία στοιχείων. Τά στοιχεία τής έρευνας συγκεντρώθηκαν με τή βοήθεια του έρωτηματολογίου που χρησιμοποιήσαν μεταφρασμένο στη γλώσσα τους όλες οι χώρες που πήραν μέρος στην έρευνα του UNITAR. Τό έρωτηματολόγιο δόθηκε στους περισσότερους επιστήμονες του δείγματος από συνεντευκτή του ΕΚΚΕ. Ο συνεντευκτήτής έξηγούσε τό σκοπό τής έρευνας καθώς και τόν τρόπο με τόν όποιο θά έπρεπε νά συμπληρωθεί τό έρωτηματολόγιο. Ο έρωτώμενος είχε τή δυνατότητα νά συμπληρώσει τό έρωτηματολόγιο μόνος του ή με τή βοήθεια του συνεντευκτή. Αν ό έρωτώμενος συμπλήρωνε τό έρωτηματολόγιο μόνος του ακολουθούσε μία σύντομη συνέντευξη που άφορούσε τίς γενικότερες άπόψεις του έρωτωμένου σχετικά με τό θέμα τής έρευνας.

Η επεξεργασία τών στοιχείων έγινε με τή βοήθεια του προγραμματιστικού συστήματος ηλεκτρονικών ύπολογιστών SPSS.

κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των Έλλήνων επιστημόνων που επαναπατρίστηκαν τήν περίοδο 1960-71

Τά κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά τών Έλλήνων επιστημόνων που επέστρεψαν στην Ελλάδα τήν ένδεκαετία 1960-71, μετά από σπουδές ή από εργασία στις χώρες τής έρευνας—δηλαδή ΗΠΑ, Καναδά, Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Δυτική Γερμανία, Αυστρία και Ιταλία—ήταν τά ακόλουθα:

1. Τό 90,5% ήταν άντρες και τό 9,5% γυναίκες.

2. Έφυγαν από τήν Ελλάδα ανάμεσα στα έτη 1946 και 1970, ή πλειονότης όμως έφυγε ανάμεσα στα έτη 1954 και 1962.
3. Η ηλικία τους κατά τήν αναχώρησή τους από τήν Ελλάδα ήταν:
Κάτω τών 19 ετών για 31,8% τών επιστημόνων του δείγματος,
20-22 ετών για 23,5%
23-27 ετών για 19,8%
28-32 ετών για 16,5%
33-43 ετών για 8,4%
4. Η ηλικία τών επιστημόνων κατά τό χρόνο τής έρευνας (1972) ήταν:
23-27 ετών για 1,5%
28-32 ετών για 18,8%
33-37 ετών για 41,7%
38-42 ετών για 25,8%
43-47 ετών για 9,7%
Πάνω από 48 ετών για 2,5%
5. 97,5% τών επιστημόνων είχαν γεννηθεί στην Ελλάδα. Έπτά επιστήμονες γεννήθηκαν στην Αίγυπτο και από ένας στην Τουρκία, Γαλλία, Δυτική Γερμανία, Αυστρία και ΗΠΑ. 98,3% είχαν ελληνική ύπηκοότητα, ενώ οι λοιποί είχαν τήν ύπηκοότητα τών ΗΠΑ, Καναδά και Μεγάλης Βρετανίας.
6. Περίπου 20% τών γονέων τών επιστημόνων του δείγματος γεννήθηκαν σέ χώρα άλλη από τήν Ελλάδα, κυρίως Μικρά Ασία (16%), αλλά και Αίγυπτο, Ρωσία, Βουλγαρία, Κύπρο, ΗΠΑ, Γαλλία, Ινδίες, Γιουγκοσλαβία και Λίβανο.
7. Από τους 482 επιστήμονες του δείγματος 67% γεννήθηκαν σέ αστικές περιοχές τής χώρας, δηλαδή σέ δήμους ή κοινότητες με πληθυσμό άνω τών 10.000 κατοίκων και τό 33% γεννήθηκαν σέ ήμισιαστικές ή άγροτικές περιοχές, δηλαδή κοινότητες κάτω τών 10.000 κατοίκων. Από τους επιστήμονες που ή προέλευσή τους ήταν άστική, ή πλειονότητα (62,8%) γεννήθηκαν στην Αθήνα και τή Θεσσαλονίκη.
8. Τό 86,2% του συνόλου τών επιστημόνων του δείγματος παράτρε τις σπουδές τής Μέσης Εκπαίδευσσεως σέ αστικές περιοχές τής Ελλάδας και μόνο τό 13,8% σέ ήμισιαστικές ή άγροτικές περιοχές. Από τους επιστήμονες που τελείωσαν τό Γυμνάσιο σέ αστικές περιοχές, τό 65,7% άποφοίτησε από σχολεία τής Αθήνας και τής Θεσσαλονίκης.
9. Τό επίπεδο εκπαίδευσσεως τών πατέρων τών επιστημόνων του δείγματος ήταν τό ακόλουθο:
— Καμία εκπαίδευση ή λίγες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου, 7,8%.
— Δημοτικό ή λίγες τάξεις Γυμνασίου, 39,5%
— Άποφοίτηση από τό Γυμνάσιο ή και κάποια παρακολούθηση μαθημάτων Άνωτέρας ή Άνωτάτης σχολής, 26,8%.
— Πτυχίο Άνωτέρας ή Άνωτάτης Σχολής 25,9%.

- Έφ' ὅσον ὅλοι οἱ ἐπιστήμονες τοῦ δείγματος κατέχουν πτυχίο Ἀνωτάτης ἢ Ἀνωτέρας Σχολῆς, τὸ 74,1% αὐτῶν παρουσιάζει κοινωνικὴ ἄνοδο μιάς ἢ περισσότερῶν βαθμίδων σὲ σχέση με τὸν πατέρα τους, ἂν πάρουμε τὸ ἐπίπεδο ἐκπαιδεύσεως σάν δείκτη κοινωνικοοικονομικῆς κινητικότητας.
10. Πρὶν τὴν ἀναχώρησή τους γιὰ τὸ ἐξωτερικὸ μόνον τὸ 37,5% τῶν ἐπιστημόνων εἶχαν ἀρκετὲς γνώσεις μιάς ξένης γλώσσας ὥστε νὰ εἶναι σέ θέση νὰ διαβάσουν σ' αὐτὴν βιβλία καὶ περιοδικὰ τοῦ κλάδου τους. Ἀπὸ τοὺς 181 ἐπιστήμονες αὐτῆς τῆς ομάδας, 60% εἶχαν γνώσεις ἀγγλικῆς γλώσσας, 16,5% γνώσεις γερμανικῆς, 15,5% γνώσεις γαλλικῆς καὶ 7,7% γνώσεις ἰταλικῆς.
11. 89,4% τῶν ἐπιστημόνων τοῦ δείγματος ἦταν ἀγαμοί, ὅταν ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα γιὰ σπουδὲς στὸ Ἐξωτερικὸ.
12. Ἀπὸ τοὺς 482 ἐπιστήμονες τοῦ δείγματος μόνον τὸ 35,3% εἶχαν ἐργαστεῖ στὴν Ἑλλάδα πρὶν τὴ μετάβασή τους στὸ Ἐξωτερικὸ. Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ αὐτῶν τῶν ἐπιστημόνων ἐργαζόταν γιὰ τὸ ἑλληνικὸ δημόσιο, 57,7%. Οἱ ὑπόλοιποι εἶχαν ἀπασχοληθεῖ σὲ ἰδιωτικὲς ἐπιχειρήσεις (18,8%), σὲ δική τους ἢ οἰκογενειακὴ ἐπιχείρηση (13,9%), σὲ δημόσια ὑπηρεσία ἄλλου κράτους (1,2%) ἢ σὲ ἄλλη κατηγορία ἢ συνδυασμὸ κατηγοριῶν (8,4%).
13. Οἱ ἐπιστήμονες πού ἐργάστηκαν στὴν Ἑλλάδα πρὶν τὴν ἀναχώρησή τους—δηλ. τὸ 35,3% τοῦ συνόλου—ἦταν ἄτομα πού μετέβησαν στὸ Ἐξωτερικὸ γιὰ μεταπτυχιακὲς σπουδές, ἐνῶ ἡ πλειονότητα τῶν ἐπαναπαρισθέντων Ἑλλήνων ἐπιστημόνων (64,7%) πῆγαν στὸ Ἐξωτερικὸ γιὰ νὰ ἀποκτήσουν ἓνα πρῶτο πανεπιστημιακὸ πτυχίο.

λόγοι πού ὤθησαν τοὺς Ἑλλήνες ἐπιστήμονες πού ἐπαναπατρίστηκαν τὴν περίοδο 1960-71 νὰ μεταβοῦν στὸ ἐξωτερικὸ

Τρόπος συλλογῆς τῶν στοιχείων

Πολλοὶ παράγοντες συμβάλλουν στὴν ἀπόφαση ἐνός ἀτόμου νὰ μεταβεῖ στὸ ἐξωτερικὸ—ὥσεις καὶ ἔλξεις τῶν χωρῶν καταγωγῆς καὶ προορισμοῦ, φιλοδοξίες καὶ ὑποκειμενικὲς ἐπιρροές, ἀντικειμενικὲς καταστάσεις, προσωρινὰ ἐρεθίσματα ἢ μακροπρόθεσμες προσδοκίαι κέρδους. Δέν εἶναι πάντως ποτὲ ἓνας μόνον παράγοντας πού ἐπηρεάζει, ἀλλὰ ἓνα συμπλεγμα κινήτρων. Οἱ ὥσεις καὶ ἔλξεις πού ὑπέδειξε ἡ σχετικὴ μὲ τὸ θέμα βιβλιογραφία καὶ πού ἡ σημασία τους διερευνήθηκε ἀπὸ τὴν παρούσα μελέτη εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

1. Ἐκπαιδευτικοὶ παράγοντες:
(α) Ἐλξεις ἀπὸ τὴ χώρα προορισμοῦ:
(1) Ποιότητα ἐκπαιδεύσεως
(2) Ὑποτροφίες

- (3) Συμβουλὴ ἀτόμων πού ζοῦν στὴν ξένη χώρα: μέλη οἰκογενείας, φίλοι, καθηγητές
(β) Ὦσεις ἀπὸ τὴ χώρα καταγωγῆς:
(1) Θετικὲς ὥσεις
(α) Ὑποτροφίες ἀπὸ τὴ χώρα καταγωγῆς γιὰ μιά ξένη χώρα
(β) Συμβουλὴ σημαντικῶν γιὰ τὸν ἐπιστήμονα προσώπων: σύζυγος, μέλη οἰκογενείας, καθηγητές, φίλοι
(γ) Σημασία τῆς ξένης ἐκπαιδεύσεως / πτυχίο γιὰ τὴ μελλοντικὴ σταδιοδρομία τοῦ ἐπιστήμονα στὴ χώρα καταγωγῆς του
(2) Ἀρνητικὲς ὥσεις
(α) Χαμηλὸ ἐπίπεδο ἐκπαιδεύσεως στὴ χώρα καταγωγῆς
(β) Δυσκολία εἰσαγωγῆς στὰ ἀνώτερα ἢ ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα τῆς χώρας καταγωγῆς.

2. Οἰκονομικοὶ παράγοντες:

- (α) Ἐλξεις ἀπὸ τὴ χώρα προορισμοῦ:
(1) Δυνατότητα ἐργασίας
(2) Ποιότητα τοῦ περιβάλλοντος ἐργασίας
(3) Συνθήκες διαβίωσης
(β) Ὦσεις ἀπὸ τὴ χώρα καταγωγῆς:
(1) Θετικὴ ὥση: ἡ ἀξία τῆς ἐπιστημονικῆς πείρας, πού ἀποκτᾶται μὲ τίς σπουδές καὶ τὴν ἐργασία στὸ ἐξωτερικὸ γιὰ σταδιοδρομία τῆς χώρας καταγωγῆς
(2) Ἀρνητικὴ ὥση: περιορισμένες δυνατότητες σταδιοδρομίας στὴ χώρα καταγωγῆς.

3. Προσωπικοὶ παράγοντες:

- (α) Ἐλξεις ἀπὸ τὴ χώρα προορισμοῦ:
(1) Εὐνέως διακείμενο κοινωνικὸ καὶ προσωπικὸ περιβάλλον· παρουσία συγγενῶν καὶ φίλων
(2) Προσωπικὴ ἐλευθερία
(3) Πιὸ ἐπιθυμητὴ πολιτικὴ κατάσταση
(4) Δυνατότητα διερευνησεως προοπτικῶν μονίμου ἐγκαταστάσεως στὴ χώρα ὑποδοχῆς
(β) Ὦσεις ἀπὸ τὴ χώρα ὑποδοχῆς:
(1) Διώξεις, προκαταλήψεις ἐναντίον τῶν μελῶν τῆς ἔθνικῆς ἢ πολιτικῆς ομάδας στὴν ὁποία ἀνήκει τὸ ἄτομο
(2) Πολιτικὴ κατάσταση
(3) Οἰκογενειακὴ κατάσταση.

Γιὰ νὰ διερευνηθοῦν τὰ παραπάνω συμπλέγματα κινήτρων μεταβάσεως σὲ ξένη χώρα γιὰ σπουδές ἢ ἐργασία, ζητήθηκε ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες πού ἔλαβαν μέρος στὴν ἔρευνα νὰ ἐξετάσουν μιά σειρά παραγόντων καὶ νὰ σημειώσουν γιὰ κάθε ἓναν ἀπ' αὐτοὺς ἂν ἦταν α) πολὺ σημαντικὸς β) σημαντικὸς γ) μικρῆς σημασίας δ) ἀσημαντικός ἢ ε) παράγων πού δέν τοὺς ἀφορούσε. Ὁ Πίνακας V παρουσιάζει αὐτοὺς τοὺς παράγοντες. Στὴν περιγραφή τῶν πορισμάτων πού ἀκο-

λουθεί λήφθηκαν υπ' όψη οι απαντήσεις «πολύ σημαντικός» και «σημαντικός» παράγων.

πορίσματα από την έρευνα των επαναπατρισθέντων Έλλήνων επιστημόνων 1960-71: κίνητρα άποδημίας

Ο κύριος λόγος μεταβάσεως στο έξωτεροικό για τό 84,9% τών επιστημόνων του δείγματος ήταν οι σπουδές. Μόνο τό 1,2% τών επιστημόνων που επαναπατρίστηκαν πήγε άρχικά στό έξωτεροικό για έργασια, ένω τό 13,9% ήταν άτομα που προγραμματίσαν τή μετάβασή τους στό έξωτεροικό μέ στόχο νά έργαστούν και νά σπουδάσουν

Τά εκπαιδευτικά κίνητρα, που έπηρεάσαν τήν άπόφαση τόσο μεγάλο ποσοστό επιστημόνων (98,8%), πίο αναλυτικά κατατάσσονται ός έξής:

(α) Έλξεις άπό τήν ξένη χώρα: Σημαντικότερο ρόλο στην άπόφαση τών επαναπατρισθέντων Έλλήνων επιστημόνων νά σπουδάσουν σέ ξένη χώρα έπαιξε ή πεποίθηση ότι τά μέσα που διατίθενται στό έξωτεροικό (66,2%) και γενικά τό επίπεδο εκπαίδευσως (63,9%) είναι άνώτερα. Σέ λίγες περιπτώσεις (16,2) ό παράγων «όποτροφία άπό πηγή του έξωτεροικού» έπαιξε τόν άποφασιστικό ρόλο. Έξ ίσου μικρό ήταν και τό ποσοστό επιστημόνων που έπηρεάστηκε άπό τή συμβουλή καθηγητών, συγγενών και φίλων άπό τό έξωτεροικό (λίγοτερο άπό 20%).

(β) Όψεις άπό τήν Έλλάδα: Θετικά έρεθίσματα που ώθησαν τους επιστήμονες τής έρευνας νά φύγουν άπό τήν Έλλάδα ήταν κατ' άρχήν ή έντύπωση ότι ένα ξένο πτυχίο έχει μεγαλύτερη αξία στην Έλλάδα (37,4%), όποτε οι πιθανότητες έξευρέσεως ίκανοποιητικής έργασίας μετά τήν επιστροφή θά ήταν αύξημένες, καθώς και ή συμβουλή φίλων, συγγενών και καθηγητών στην Έλλάδα που έπηρεάσε τό ένα τέταρτο περίπου τών επιστημόνων υπέρ τών σπουδών στό έξωτεροικό, ένω οι όποτροφίες για κάποια ξένη χώρα άπό έλληνική πηγή, ήταν σημαντικός παράγων στην άπόφαση έλαχίστων (15,8%).

Οί άρνητικές όψεις μπορούν νά θεωρηθούν πολύ πίο σημαντικές άν ληφθούν υπ' όψη τόσο οι επιστήμονες που θεωρούν τό επίπεδο τής ελληνικής άνώτατης εκπαίδευσως σάν κατώτερο (63,9%) όσο και έκείνοι που, ειδικότερα, πρώτον δέν έγιναν ή φοβήθηκαν ότι δέν θά γίνουν δεκτοί άπό τά ελληνικά πανεπιστήμια (35,5%), δεύτερον, δέν είχαν τή δυνατότητα στην Έλλάδα νά κάνουν τίς σπουδές που έπιθυμούσαν γιατί δέν υπήρχαν τά σχετικά προγράμματα μαθημάτων στον ελληνικό άκαδημαϊκό χώρο (41,1), και τρίτον, διάλεξαν μιά άναπτυγμένη χώρα για τήν εκπαίδευσή τους γιατί έκει θά μπορούσαν νά εκλέξουν άνάμεσα σέ περισσότερους τομείς σπουδών (29,9%).

Οί οικονομικοί λόγοι λίγο έπηρεάσαν—θετικά ή άρνητικά—τήν πλειονότητα τών επαναπατρισθέντων επιστημόνων στην άπόφασή τους νά σπουδάσουν έξω άπό τήν Έλλάδα. Πάντος 32,2% τών επιστημόνων

σκέφτηκαν πολύ σοβαρά, πριν άναχωρήσουν, τά έξοδα που θά άπαιτούσε ή παραμονή τους στό έξωτεροικό, ένω 23,6% άποφάσισαν νά σπουδάσουν σέ χώρα άλλη άπό τήν Έλλάδα, γιατί άκριβώς έκει θά είχαν τή δυνατότητα νά έργασθούν ταυτόχρονα μέ τίς σπουδές τους και νά καλύψουν τά έξοδά τους. Τό 21,8% τών επιστημόνων τού δείγματος ξεκίνησε για τό έξωτεροικό μέ τήν ύπόσχεση οικονομικής συμπαράστασης εκ μέρους συγγενών στην Έλλάδα και μόνο 5,8% εκ μέρους συγγενών στό Έξωτεροικό.

Προσωπικοί λόγοι που έκαναν τήν ξένη χώρα έλκυστική ήταν οι ακόλουθοι:

(α) Για 33,2% τών επαναπατρισθέντων οι σπουδές στό έξωτεροικό τους πρόσφεραν τήν ευκαιρία νά δούν κι άλλα μέρη του κόσμου.

(β) Άν και μόνο τό 6% τών επιστημόνων πήγαν στό έξωτεροικό έχοντας σκεφτεί σοβαρά τήν πιθανότητα νά μεταναστεύσουν—2,1% σκοπεύοντας νά έξασφαλίσουν τήν ύπηρεσία ή τουλάχιστον τήν άδεια μόνιμου παραμονής τής χώρας σπουδών τους, και 3,9% σκοπεύοντας νά προετοιμάσουν τό έδαφος και για άλλα μέλη τής οικογένειάς του νά μεταβούν εκεί—ή σκέψη νά εγκατασταθούν μόνιμα σέ χώρα άλλη άπό τήν Έλλάδα άπασχόλησε πολύ περισσότερους: 159 επιστημόνων (33%) άποφάσισαν νά άποκτήσουν ένα ξένο πτυχίο γιατί θά τους ήταν άπαραίτητο άν τύχαινε νά σταδιοδρομήσουν στό έξωτεροικό.

(γ) 13,1% τών επιστημόνων θεωρήσαν ότι ή χώρα σπουδών θά τους πρόσφερε περισσότερη προσωπική έλευθερία, ένω 2,1% πήγαν στό έξωτεροικό γιατί ό ή σύζυγός τους άποφάσισε νά σπουδάσει έκει.

Όρισμένοι προσωπικοί λόγοι ώθησαν λίγους άπό τους επαναπατρισθέντες επιστήμονες νά φύγουν άπό τήν Έλλάδα:

(α) Οί πιέσεις του οικογενειακού περιβάλλοντος άνάγκασαν 7% τών επιστημόνων νά φύγουν άπό τόν τόπο τους, ένω

(β) οι πιέσεις του πολιτικού κλίματος ώθησαν 5% τών επαναπατρισθέντων νά εκπατρισθούν.

(γ) Για τό 9,6% τών επιστημόνων, ό σπουδές στό έξωτεροικό ήταν ό μόνος τρόπος για νά πάρουν άναβολή τής στρατιωτικής τους θητείας.

Διασταυρώνοντας τους λόγους μεταβάσεως στό έξωτεροικό μέ τίς μεταβλητές «τόπος γεννήσεως» και «τόπος άποεργατώσεως γυμνασιακών σπουδών» βρίσκουμε ότι ύδευμία σημαντική διαφορά στά κίνητρα έξόδου άπό τήν Έλλάδα ύπάρχει άνάμεσα σ' αυτούς που γεννήθηκαν ή παράτεσαν τή μέση εκπαίδευσή σέ άστικές και σέ ήμασιτικές ή άγροτικές περιοχές. Διαφορές παρατηρούνται ώς προς τό φύλο, τήν εκπαίδευσή του πατέρα, τόν κλάδο, τό επίπεδο και τή χώρα σπουδών.

Μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών έπηρεάστηκε άπό τή συμβουλή καθηγητών στην Έλλάδα και άπό τήν έξασφάλιση περισσότερων έπαφών μέ άνθρωπους του κλάδου τους στό έξωτεροικό, ένω μεγαλύτερο ποσοστό

ἀνδρῶν εἶδε τὴ δυνατότητα σπουδῶν καὶ ἐργασίας στὸ ἐξωτερικὸ σάν λύση τοῦ προβλήματος καλύψεως τῶν ἐξόδων διαβίωσης καὶ σπουδῶν. Δύο ἄλλες σημαντικὲς διαφορὲς ἀνάμεσα στὰ δύο φύλα εἶναι ὅτι πολὺ λιγότερο ποσοστὸ γυναικῶν ἔφυγε στὸ ἐξωτερικὸ ἐπειδὴ ἀπέτυχε ἢ φοβήθηκε ὅτι θὰ ἀποτύχει στὰ ἐλληνικὰ πανεπιστήμια (13,2% τῶν γυναικῶν ἔναντι τοῦ 38% τῶν ἀνδρῶν), ἐνῶ μεγαλύτερο ποσοστὸ τῶν γυναικῶν ἔφυγε ἀφοῦ ἐξασφάλισε ὑποτροφία ἀπὸ πηγὴ τοῦ ἐξωτερικοῦ (31,1% τῶν γυναικῶν ἔναντι τοῦ 14,6% τῶν ἀνδρῶν).

Ὡς πρὸς τὸ ἐπίπεδο ἐκπαίδευσής τοῦ πατέρα, ὅσο ὑψηλότερο εἶναι τὸ ἐπίπεδο τόσο μεγαλύτερο τὸ ποσοστὸ τῶν ἐπιστημόνων ποὺ θεώρησαν μεγάλης σημασίας τοὺς ἀκόλουθους λόγους μεταβάσεως στὸ ἐξωτερικὸ: α) «δὲν εἶχα τὴ δυνατότητα στὴν Ἑλλάδα νὰ κάνω τὶς συγκεκριμένες σπουδὲς ποὺ ἤθελα» β) «ἤθελα νὰ σπουδάσω σὲ ὀρισμένον Ἐκπαιδευτικὸ Ἰδρυμα» γ) «ἡ ἐκπαίδευσή καὶ τὰ μέσα στὸ ἐξωτερικὸ ἦταν ἀνώτερα» δ) «οἱ συγγενεῖς μου ποὺ ζοῦν στὸ ἐξωτερικὸ μοῦ ὑποσχέθηκαν οικονομικὴ βοήθεια ἂν σπούδαζα ἐκεῖ» καὶ ε) «τὰ μέλη τῆς οικογένειάς μου συνήθως σπουδάζουν ἐξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα». Ἀντιστρόφως ἀνάλογη εἶναι ἡ σχέση μεταξύ ἐπίπεδου μορφώσεως τοῦ πατέρα καὶ τῶν κινήτρων: α) «στὸ ἐξωτερικὸ θὰ ἦταν πιὸ εὐκολο νὰ ἐξοικονομῶ τὰ ἐξοδὰ μου ἐργαζόμενος καὶ νὰ σπουδάζω συγχρόνως», β) «ἐλπίζα νὰ ἐξασφαλίσω μιὰ ἐπικερτὴ ἐργασία στὸ ἐξωτερικὸ μετὰ τὶς σπουδὲς καὶ νὰ ἀποταμιεύσω χρήματα», γ) «φίλοι στὴν Ἑλλάδα μὲ συμβούλευσαν νὰ σπουδάσω στὸ Ἑξωτερικὸ», γ) «ἐξέταξα σοβαρὰ τὴν προοπτικὴ νὰ μεταναστεύω καὶ θεώρησα καλύτερο νὰ δοκιμάσω πρῶτα σάν φοιτητῆς» καὶ ε) «πῆγα σ' αὐτὴ τὴ χώρα μὲ προοπτικὴ νὰ πάω ἀργότερα σὲ ἄλλη ἀνεπτυγμένη χώρα».

Ὁσάκιςτικες διαφορὲς ὡς πρὸς τὰ κίνητρα μεταβάσεως στὸ ἐξωτερικὸ παρατηροῦνται μεταξύ τῶν ἐπιστημόνων οἱ ὁποῖοι πῆγαν σὲ μιὰ ἀνεπτυγμένη χώρα γιὰ μετεκπαίδευσή, ἀφοῦ εἶχαν ἐξασφαλίσει ἓνα πρῶτο πτυχιο στὴν Ἑλλάδα (35,2% τοῦ συνόλου), καὶ αὐτῶν ποὺ πῆγαν ἐκτὸς Ἑλλάδος γιὰ βασικὲς ἀνώτατες σπουδὲς (64,8% τοῦ συνόλου). Οἱ διαφορὲς αὐτὲς παρουσιάζονται στὸν Πίνακα I.

Ὁ Πίνακας αὐτὸς δείχνει ὅτι τὰ τρία τέταρτα καὶ πλέον τῶν ἐπιστημόνων ποὺ ἀποδήμησαν μὲ σκοπὸ τὴ μετεκπαίδευσή θεώρησαν τὶς σπουδὲς στὸ ἐξωτερικὸ ἀνώτερες (85,3%) ἢ δὲν εἶχαν κἀν τὴ δυνατότητα νὰ πραγματοποιήσουν τὶς συγκεκριμένες σπουδὲς ποὺ ἐπιθυμοῦσαν στὴν Ἑλλάδα (72,3%). Ἡ πλειονότητα ἔφυγε γιὰ τὸ ἐξωτερικὸ μὲ ὑποτροφία εἴτε ἀπὸ πηγὴ τοῦ ἐξωτερικοῦ, εἴτε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα (73,5%), καὶ μάλιστα πολλοὶ εἶχαν τὴ συμβουλὴ ἢ καὶ τὴν ὑποστήριξη κάποιου καθηγητῆ τους (41,2%). Σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο ἡ μεγαλύτερη ἀξία τοῦ ξένου πτυχιοῦ στὴν Ἑλλάδα καθὼς καὶ οἱ περισσότερες δυνατότητες ἐπαφῆς μὲ ἀνθρώπους τοῦ κλάδου τοῦ κάθε ἐπιστήμονα ποὺ

ΠΙΝΑΚΑΣ I. Κίνητρα μεταβάσεως στὸ ἐξωτερικὸ κατὰ ὁμάδες ἐπίπεδου ἐκπαίδευσής τῶν ἐπιστημόνων τὸν καιρὸ τῆς ἀποδημίας τους

Κίνητρα	Πρῶτο πτυχιο στὴν Ἑλλάδα (N.170)	Πρῶτο πτυχιο στὸ ἐξωτερικὸ (N.312)	Διαφορὰ σέ %
Ἐξωτερικὸς ὑποτροφία ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα	40%	2,5%	+ 37,5
Ἐξωτερικὸς ὑποτροφία ἀπὸ πηγὴ τοῦ Ἑξωτερικοῦ	33,5%	6,7%	+ 26,8
Φόβος μὴ εἰσαγωγῆς σὲ Ἑλληνικὸ Πανεπιστήμιο	5,9%	51,9%	- 46
Μὴ δυνατότητα πραγματοποίησης συγκεκριμένων σπουδῶν στὴν Ἑλλάδα	72,3%	24%	+ 48,3
Ἀνώτερο ἐπίπεδο ἐκπαίδευσής στὸ Ἑξωτερικὸ	85,3%	52,2%	+ 33,1
Εὐγενεὶς στὴν Ἑλλάδα ὑποσχέθηκαν οικονομικὴ βοήθεια	5,9%	30,5%	- 24,6
Ξένο πτυχιο μεγαλύτερη ἀξία στὴν Ἑλλάδα	53,5%	38,5%	+ 25
Καθηγητὲς στὴν Ἑλλάδα συμβούλευσαν ὑπὲρ τοῦ Ἑξωτερικοῦ	41,2%	11,9%	+ 29,3
Περισσότερες ἐπαφῆς μὲ ἀνθρώπους τοῦ κλάδου τοῦ ἐξωτερικοῦ	48,2%	26,6%	+ 21,6

προσφέρονται στὶς ἀνεπτυγμένες χώρες ἦταν κίνητρα ἀποδημίας πολὺ πιὸ σημαντικὰ παρά γιὰ τοὺς ἐπιστημόνους ποὺ ἔφυγαν ἐξω γιὰ νὰ πάρουν ἓνα πρῶτο πτυχιο.

Γιὰ τὰ ἄτομα ποὺ πῆγαν γιὰ βασικὲς σπουδὲς στὸ ἐξωτερικὸ τὰ πιὸ ἐπιτακτικὰ κίνητρα ἀποδημίας ἦταν ὁ φόβος τῶν μήπως δὲν εἰσαχθῶν ἢ ἀκόμη καὶ ἡ ἀποτυχία τους νὰ εἰσαχθῶν σὲ κάποιο ἀνώτατο ἐκπαιδευτικὸ ἰδρυμα στὴν Ἑλλάδα (51,9%), καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ὑψηλὴ στάθμη τῶν ἐκπαιδευτικῶν προγραμμάτων στὶς ἀνεπτυγμένες χώρες (52,2%). Τὰ ἄτομα ποὺ ἀπέτυχαν ἢ φοβήθηκαν ὅτι θὰ ἀποτύχουν νὰ εἰσαχθῶν σὲ ἑλληνικὰ πανεπιστήμια κατόντωνται κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ οικογένειες ποὺ τὸ ἐπίπεδο μορφώσεως τοῦ πατέρα ἦταν ἀποφοίτου Δημοτικοῦ—τὸ 63,4% τῶν ἐπιστημόνων τῶν προερχομένων ἀπ' αὐτὲς τὶς οικογένειες ἀπέτυχε ἢ φοβήθηκε ὅτι θὰ ἀποτύχει ἔναντι τοῦ 43% γιὰ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς ἄλλες ὁμάδες ἐπίπεδου μορφώσεως τοῦ πατέρα. Γιὰ τὰ ἄτομα ποὺ πῆγαν ἐξω γιὰ βασικὲς σπουδὲς, ἀφοῦ ἐλάχιστα ἐξασφάλισαν κάποια ὑποτροφία (9,2%), ἦταν φυσικὸ νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ συγγενεῖς (37,2%), στὴν Ἑλλάδα κυρίως, καὶ ἀπὸ τὴ δυνατότητα ποὺ προσφέρουν οἱ ἀνεπτυγμένες χώρες στοὺς σπουδαστὲς νὰ φοιτοῦν καὶ νὰ ἐργάζονται ταυτόχρονα (30,5%) γιὰ τὴν κάλυψη τῶν ἐξόδων παραμονῆς τους στὸ Ἑξωτερικὸ.

Ὡς πρὸς τὸν κλάδο σπουδῶν, λίγο περισσότεροι ἀπὸ τοὺς μισοὺς ἐπιναπατρισθέντες ἐπιστημόνων πῆγαν στὸ Ἑξωτερικὸ γιὰ νὰ κάνουν σπουδὲς μηχανικοῦ ἢ ἀρχιτέκτονα, μάλιστα τὰ 3/4 τῶν ἐπιστημόνων ποὺ ἔφυγαν γιὰ νὰ πραγματοποιήσουν βασικὲς σπουδὲς στὸ ἐξωτερικὸ καὶ μόνο τὸ 1/5 αὐτῶν ποὺ πῆγαν γιὰ με-

τεκπαίδευση άκολούθησαν αυτούς τους κλάδους. Στόν Πίνακα II παρουσιάζεται τό ποσοστό επιστημόνων πού άκολούθησαν σπουδές στό έξωτερικό κατά κλάδο και επίπεδο σπουδών.

ΠΙΝΑΚΑΣ II. Κλάδος σπουδών* κατά επίπεδο σπουδών

Κλάδος σπουδών	Βασικές σπουδές (Νο 312)		Μετ/κές σπουδές (Ν.170)	Σύνολο (Ν.482)
Φυσικές και Γεωλογικές Έπιστημες—Μαθηματικά	10,6%	27,6%	16,6%	
Μηχανικοί—Αρχιτέκτονες	75,3%	20,6%	55,8%	
Νομικά	0,3%	13,5%	5%	
Διοίκηση/Διοίκηση Έπιχειρήσεων	7,4%	7,1%	7,3%	
Έκπαίδευση	0,6%	7,6%	3,1%	
Οικονομικές/Κοινωνικές Έπιστήμες	2,2%	10,6%	5,2%	
Φιλολογία, Φιλοσοφία και Τέχνη	2,9%	10,6%	5,4%	

* Βλέπε κατάλογο κλάδων στόν Έκθεση Έπαναπατριsmός Έλλήνων Έπιστημόνων: 1960—71, Α. Αμνήρ, ΕΚΚΕ, 1978.

Άπό τόν παραπάνω πίνακα προκύπτει ότι ή κατηγορία τών μηχανικών και αρχιτεκτόνων είναι ή μόνη στόν όποια παρατηρούμε μία αντίστροφη σχέση μεταξύ κλάδου και επίπεδου σπουδών.

Διασαυρόνοντας τόν κλάδο σπουδών μέ τά κίνητρα άποδημίας διαπιστώνουμε ότι κίνητρα, όπως ή ποιότητα τών σπουδών στό έξωτερικό και τά διατιθέμενα μέσα, τό γόητρο, και ή άξία πού έχει ένα ξένο πτυχίο στόν Έλλάδα, παραμένουν ό ίσχυροί παράγοντες δίχως σημαντικές διαφορές μεταξύ κλάδων. Ό παράγων «δέν είχα τή δυνατότητα νά κάνω στόν Έλλάδα τίς συγκεκριμένες σπουδές πού ήθελα» είναι ό μόνος πού στή συσχέτιση μέ τίς μεταβλητές κλάδους και επίπεδο σπουδών παρουσιάζει διακυμάνσεις ποσοστού επιστημόνων πού τόν θεωρήσαν σημαντική.

Ό Πίνακας III δείχνει αυτές τίς διακυμάνσεις. Τά άτομα πού ύποχρεώθηκαν νά άποδημήσουν γιά νά πραγματοποιήσουν τίς σπουδές πού έπιθυμούσαν πήγαν στό έξωτερικό κυρίως γιά μεταπτυχιακές σπουδές —έκτός άπό τούς κλάδους τής Φιλολογίας, Φιλοσοφίας και Τέχνης. Καί τά οδισιαστικότερα κενά στόν Έλληνική Άνωτάτη Έκπαίδευση, όπως πιστεύουν, ύπάρχουν στους κλάδους τής Διοικήσεως, τής Έκπαίδευσης, τών Φυσικών, Μαθηματικών και Γεωλογικών Έπιστημών, καθώς και τών Οικονομικών και Κοινωνικών Έπιστημών.

Ό συσχετισμός κινήτρων άποδημίας και χώρας σπουδών δίνει τήν άκόλουθη εικόνα: Γιά όλες τίς άνεπτυγμένες χώρες τής έρευνας τό ύψηλό επίπεδο τών σπουδών και τά μέσα πού προσφέρονται στό έξωτερικό είναι σημαντικοί παράγοντες, γιά τή Μεγάλη Βρετανία όμως και τή Γαλλία έχουν έξέχουσα σημασία. Οι ύποτροφίες άπό τό έξωτερικό τράβηξαν τό 61,4% τών επιστημόνων πού έπέστρεψαν άπό τίς Ήνωμένες Πολιτείες, τό 31,7% τών επιστημόνων πού έπέστρε-

ΠΙΝΑΚΑΣ III. Ποσοστό επιστημόνων πού στόν Έλλάδα δέν είχαν τή δυνατότητα νά κάνουν τίς σπουδές πού έπιθυμούσαν κατά κλάδο και επίπεδο σπουδών

Κλάδος Σπουδών	Έπίπεδο σπουδών στό έξωτερικό	
	Βασικές σπουδές	Μετ/κές σπουδές
Φυσικές και γεωλογικές έπιστήμες	30,3%	80,8%
Μηχανικοί—Αρχιτέκτονες	19%	48,6%
Νομικά	0%	69,6%
Διοίκηση/Διοίκηση Έπιχειρήσεων	39%	91,7%
Έκπαίδευση	50%	84,6%
Οικονομικές και Κοινωνικές έπιστήμες	42,8%	77,8%
Φιλολογία—Φιλοσοφία Τέχνη	77,8%	66,6%

ψαν άπό τή Γαλλία, ενώ οι ύποτροφίες άπό τήν Έλλάδα έστειλαν στό Έξωτερικό τό 43,9% και τό 39% τών επιστημόνων πού έπέστρεψαν άπό τή Μεγ. Βρετανία και τή Γαλλία, αντίστοιχα. Η άξία τού ξένου πτυχίου και τό γόητρο τών σπουδών στό έξωτερικό είναι παράγοντες πού επηρέασαν ίκανό ποσοστό επιστημόνων πού έπέστρεψαν άπό τίς ΗΠΑ, Μεγ. Βρετανία και Γαλλία, είναι όμως πολύ λιγότερο σημαντικοί γιά τούς έπαναπατριsmέντες άπό τήν Αυστρία και Ήταλία. Η Ήταλία, ή Αυστρία και ή Δυτική Γερμανία τράβηξαν τό 95% τών έπαναπατριsmέντων πού δέν έγιναν δεκτοί ή φοβήθηκαν ότι δέν θά γίνουν δεκτοί άπό κάποιο ελληνικό Άνώτατο Έκπαιδευτικό Ίδρυμα. Τά άτομα αυτά άνήκουν κατά κύριο λόγο στόν κλάδο τών μηχανικών.

σύγκριση κινήτρων άποδημίας τών Έλλήνων έπαναπατριsmέντων επιστημόνων μέ τά κίνητρα τών έπαναπατριsmέντων όλων τών άλλων άναπτυσσομένων χωρών τής έρευνας τού UNITAR

Ό εκπαιδευτικοί παράγοντες και οι προοπτικές έργασιας στό μέλλον, συνυπάρχουν και συσχετίζονται δυναμικά σάν κίνητρα άποδημίας τών Έλλήνων επιστημόνων πού έπαναπατριsmήκαν τήν περίοδο 1960-71. Ό Πίνακας IV, πού παρουσιάζει τά κίνητρα άποδημίας τών Έλλήνων έπαναπατριsmέντων επιστημόνων και τά κίνητρα τών έπαναπατριsmέντων όλων τών άλλων άναπτυσσομένων χωρών τής έρευνας τού UNITAR, δείχνει καθαρά ότι, ενώ σε γενικές γραμμές ύπάρχουν όμοιότητες μεταξύ τών δύο ομάδων, οι άποκλίσεις τών Έλλήνων είναι αρκετά σημαντικές, όστε ή όλική εικόνα νά είναι οδισιαστικά διαφορετική. Αιτές οι άποκλίσεις συνοψίζονται στικά πέντε σημεία πού άκολουθούν:

1. Παρά τή σημασία τους, πού ήδη άνεφέρθηκε, οι εκπαιδευτικές έλλξεις πού άσκοουν οι άνεπτυγμένες χώ-

ΠΙΝΑΚΑΣ IV. Σύγκριση κινήτρων ἀποδημίας τῶν Ἑλλήνων ἐπαναπατρισθέντων ἐπιστημόνων μέ τά κίνητρα τῶν ἐπαναπατρισθέντων ὁκῶν τῶν ἄλλων ἀναπτυσσομένων χωρῶν τῆς ἔρευνας τοῦ UNITAR

Κίνητρα ἀποδημίας	Όλες οἱ ἄλλες χῶρες (N=2472)	Ἑλλάς (N=482)	Διαφορά σε %	Κίνητρα ἀποδημίας	Όλες οἱ ἄλλες χῶρες (N=2472)	Ἑλλάς (N=482)	Διαφορά σε %
(α) Ὑποτροφίες καί ἄλλου εἶδους ἐκπαιδευτικές εὐκαιρίες:				2. Οἱ ἐδῶ συγγενεῖς μου μοῦ ὑποσχέθηκαν οἰκονομική βοήθεια ἂν θά σπουδάσα στοῦ ἐξωτερικό	9%	22%	+13
1. Πῆρα ὑποτροφία γιά σπουδές στοῦ ἐξωτερικό ἀπό πηγῆ(ές) στήν Ἑλλάδα	23%	16%	-7	3. Οἱ συγγενεῖς μου πού ζοῦν στοῦ ἐξωτερικό μοῦ ὑποσχέθηκαν οἰκονομική βοήθεια ἂν σπουδάσα ἐκεῖ	2%	7%	+5
2. Πῆρα ὑποτροφία γιά σπουδές στοῦ ἐξωτερικό ἀπό πηγῆ(ές) τοῦ ἐξωτερικό	59%	16%	-43	(δ) Προοπτικές ἐργασίας:			
3. Ἐνῆργησα, ἀλλά δέν πῆρα ὑποτροφία γιά νά σπουδάσω στήν Ἑλλάδα	3%	1%	-2	1. Τό γόητρο πού ἔχουν στήν Ἑλλάδα οἱ σπουδές στοῦ ἐξωτερικό	43%	31%	-13
4. Δέν ἔγινα δεκτός(ή) σέ Πανεπιστήμιο ἢ ἀντίστοιχο Ἐκπαιδευτικό Ἰδρυμα στήν Ἑλλάδα	1%	13%	+12	2. Ἡλίπια νά ἐξασφαλίσω μιᾶ ἐπικερδή ἐργασία στοῦ ἐξωτερικό, μετά τίς σπουδές μου, καί νά ἀποταμιεύσω χρήματα	9%	7%	-2
5. Φοβήθηκα πός δέν θά μπορούσα νά εἰσαχθῶ σέ Πανεπιστήμιο ἢ ἄλλο ἀνάλογο Ἐκπαιδευτικό Ἰδρυμα στήν Ἑλλάδα λόγω τῶν περιορισμένων θέσεων	3%	23%	+20	3. Στόν τομέα μου, ἔνα πτυχίο ἐξωτερικό ἔχει στήν Ἑλλάδα μεγαλύτερη ἀξία ἀπό ἔνα ἑλληνικό πτυχίο	39%	37%	-2
(β) Κύκλοι σπουδῶν - Μαθηματα:				4. Σέ περίπτωση πού θά ἔμεινα στοῦ ἐξωτερικό, θά μοῦ ἦσαν ἀπαραίτητα τά προσόντα τοῦ ἐξωτερικό γιά νά σταδιοδρομήσω ἰκανοποιητικά ἐκεῖ	14%	33%	+19
1. Δέν εἶχα τή δυνατότητα στήν Ἑλλάδα νά κάνω τίς συγκεκριμένες σπουδές πού ἤθελα (δέν ὑπῆρχαν τά σχετικά προγράμματα μαθημάτων ἢ τά μέσα)	52%	41%	-11	5. Γιά τήν εὐδοκίτητά μου ἢ πρακτική ἄσκηση στοῦ ἐξωτερικό ἔχει μεγάλη σημασία, καί ὁ ἄλλος τρόπος γιά νά πάω καί νά τήν ἀποκτήσω ἦταν νά πάρω visa φοιτητοῦ γιά τή χώρα αὐτή	28%	23%	-5
2. Ἦθελα νά σπουδάσω σέ ὀρισμένο Ἐκπαιδευτικό Ἰδρυμα στοῦ ἐξωτερικό	39%	39%	0	(ε) Ἐπίδραση συγγενῶν καί φίλων:			
3. Δέν ἦμουν βέβαιος(ή) τί κλάδο σπουδῶν ἤθελα νά ἀκολουθήσω	3%	1%	-2	1. Ὁ (ἡ) σύζυγός μου ἀποφάσισε νά σπουδάσει στοῦ ἐξωτερικό	6%	2%	-4
4. Στόν τομέα μου καί γιά τό ἐπίπεδο τῶν γνώσεῶν μου, σκέφτηκα πός ἡ ἐκπαίδευση στοῦ ἐξωτερικό ἦταν ἀνώτερη σέ σχέση μέ ἔτι ὑπῆρχε στήν Ἑλλάδα	75%	64%	-11	2. Τά μέλη τῆς οἰκογενείας μου σπουδάζουν συνήθως στοῦ ἐξωτερικό	5%	5%	0
5. Στόν τομέα μου καί γιά τό ἐπίπεδο τῶν γνώσεῶν μου, σκέφτηκα ὅτι τά μέσα πού διατίθενται στοῦ ἐξωτερικό εἶναι περισσότερα καί καλύτερα ἀπό ἔτι στήν Ἑλλάδα	72%	66%	-6	3. Φίλοι στήν Ἑλλάδα μέ συμβούλευσαν νά σπουδάσω στοῦ ἐξωτερικό	14%	24%	+10
6. Στόν τομέα μου καί γιά τό ἐπίπεδο τῶν γνώσεῶν μου, θά χρειαζόταν λιγότερος χρόνος γιά νά ἀποκτήσω ἔνα πτυχίο στοῦ ἐξωτερικό παρά στήν Ἑλλάδα	18%	7%	-11	4. Συγγενεῖς στήν Ἑλλάδα μέ συμβούλευσαν νά σπουδάσω στοῦ ἐξωτερικό	10%	20%	+10
7. Στοῦ ἐξωτερικό θά μπορούσα νά ἐκλέξω ἀνάμεσα σέ περισσότερους τομεῖς σπουδῶν	46%	30%	-16	5. Καθηγητές μου στήν Ἑλλάδα μέ συμβούλευσαν νά σπουδάσω στοῦ ἐξωτερικό	30%	22%	-8
(γ) Οἰκονομικοί λόγοι:				6. Φίλοι ἡ συγγενεῖς πού ζοῦν στοῦ ἐξωτερικό μέ συμβούλευσαν νά σπουδάσω ἐκεῖ	9%	15%	+6
1. Νόμιζα ὅτι στοῦ ἐξωτερικό θά μοῦ ἦταν πιό εὐκόλο παρά στήν Ἑλλάδα νά ἐξοικονομῶ τά ἐξοδά μου ἐργαζόμενος(ή) καί νά σπουδάζω συγχρόνως	17%	24%	+7	Προσωπικοί λόγοι:			
				1. Ζητοῦσα εὐκαιρία γιά νά γνωρίσω τόν κόσμο	47%	33%	-14
				2. Ἐπιθυμοῦσα νά ἀπομακρυνθῶ ἀπό οἰκονομικές πιέσεις στήν Ἑλλάδα	3%	7%	+4
				3. Ἦθελα νά προετοιμάσω τό ἔδαφος καί γιά ἄλλα μέλη τῆς οἰκογενείας μου νά πάνε στοῦ ἐξωτερικό	4%	4%	0

(Συνεχίζεται)

ΠΙΝΑΚΑΣ IV. Σύγκριση κινήτρων άποδημίας των Έλλήνων επαναπατρισθέντων επιστημόνων με τα κίνητρα των επαναπατρισθέντων όλων των άλλων αναπτυσσόμενων χωρών της έρευνας του UNITAR

Κίνητρα άποδημίας	Όλες οι άλλες χώρες (N=2472)			Διαφορά σε %	Κίνητρα άποδημίας	Όλες οι άλλες χώρες (N=482)		
	Έλλάς	Διαφορά σε %	Διαφορά σε %					
4. Έξεταζα σοβαρά την προοπτική να μεταναστεύω και θεωρώνα καλύτερο να δοκιμάσω πρώτα σάν φοιτητής	2%	6%	+4	2.	Πίστευα ότι στο εξωτερικό θά είχα περισσότερη έλευθερία στην ιδιωτική ζωή	40%	34%	-6
5. Αρχικά πήγα στο εξωτερικό σάν επισκέπτης, αλλά κατόπιν άποφάσισα να παραμείνω και να σπουδάσω εκεί	1%	2%	+1	3.	Πίστευα ότι θά ύπήρχε μεγαλύτερη πολιτική έλευθερία στο εξωτερικό	11%	13%	+2
6. Ήθελα να θέσω τις βάσεις για την άποκτηση του δικαιώματος ύηκοότητας ή άδειας μόνιμου διαμονής στο εξωτερικό	1%	2%	+1	4.	Ή στρατιωτική μου θητεία άνεβλήθη όταν πήγα στο εξωτερικό άν σπουδές	5%	5%	0
(ζ) Διάφοροι λόγοι:				5.	Πήγα σ' αυτή τή χώρα με προοπτική να πάω άργότερα σε άλλη άνεπτυγμένη χώρα	2%	10%	+8
1. Μπορούσα να έχω περισσότερες έπαυρες						5%	5%	0

ρες είναι λιγότερο ισχυρές για τους Έλληνες άπ' ότι για τους επιστήμονες των άλλων αναπτυσσόμενων χωρών. Τό ποσοστό των Έλλήνων επαναπατρισθέντων που έπηρεάστηκε στην άποφάση για άποδημία άπό παράγοντες όπως τά μέσα και τό επίπεδο σπουδών στο εξωτερικό, τήν ποικιλία επιστημονικών τομέων και τή δυνατότητα παρακολουθήσεως συγκεκριμένων προγραμμάτων σπουδών, άνυπάρκτων στον έλληνικό ακαδημαϊκό χώρο, είναι σταθερά μικρότερα άπό τό ποσοστό των επηρεασθέντων επαναπατρισθέντων όλων των άλλων χωρών τής έρευνας του UNITAR.

2. Τό ποσοστό των Έλλήνων επιστημόνων, που βασίστηκαν σε ύποτροφίες, άπό έλληνική ή ξένη πηγή, για να σπουδάσουν σε άνεπτυγμένες χώρες, είναι έντυπωσιακά χαμηλότερο—32% των Έλλήνων έναντι του 82% των επαναπατρισθέντων όλων των άλλων αναπτυσσόμενων χωρών. Άντίθετα, πολύ περισσότεροι Έλληνες παρά επιστήμονες των άλλων αναπτυσσόμενων χωρών βασίστηκαν σε συγγενείς και στή δυνατότητα εργασίας που προσφέρουν τά άνεπτυγμένα κράτη στους φοιτητές για τήν κάλυψη των έξόδων σπουδών τους.

3. Μεγαλύτερο είναι και τό ποσοστό Έλλήνων επιστημόνων που έλαβαν ύπ' όψη τή συμβουλή όχι μόνο συγγενών, αλλά και φίλων να σπουδάσουν έξω άπό τήν Ελλάδα, ενώ για τους επαναπατρισθέντες των άλλων χωρών πτό σημαντική ήταν ή συμβουλή των καθηγητών τους.

4. Μηδανόμο είναι τό ποσοστό των επαναπατρισθέντων των λοιπών αναπτυσσόμενων χωρών τής έρευνας του UNITAR που ανάγκαστηκαν να φύγουν άπό τον τόπο τους γιατί δέν έγιναν ή φοβήθηκαν ότι δέν θά γίνουν δεκτοί σέ Πανεπιστήμιο ή αντίστοιχο εκπαιδευτικό ίδρυμα στον τόπο τους, 4%. Οι Έλληνες όμως σπουδαστές αυτής τής κατηγορίας άντιπρο-

σπεύουν τό 35% του συνόλου των Έλλήνων επαναπατρισθέντων επιστημόνων.

5. Για τους Έλληνες επιστήμονες ή μετανάστευση φαίνεται να είναι μία έπιλογή που πιστεύουν ότι κάποια στιγμή ίσως χρειαστεί να κάνουν, γ' αυτό έπιθυμούν να είναι προετοιμασμένοι. Έτσι, 33% των επαναπατρισθέντων Έλλήνων επιστημόνων έναντι του 14% των επιστημόνων των λοιπών χωρών, σκέφτηκαν πριν άποδημήσουν ότι θά τους ήταν άπαραίτητα τά προσόντα του εξωτερικού άν έμεναν τά σταδιοδρομήσουν σε κάποια ξένη χώρα.

περίληψη πορισμάτων και συζήτηση

Ένα άπό τά κύρια συμπεράσματα τής έρευνας του UNITAR είναι ότι, παρά τίς συζητήσεις που έχουν γίνει στο παρελθόν σχετικά με τό ότι οι σπουδές στο εξωτερικό δέν είναι άλλο άπό δικαιολογία, ενώ ο άώτερος σκοπός είναι ή μόνιμη εγκατάσταση και σταδιοδρομία σε κάποια άνεπτυγμένη χώρα, ή έπιθυμία των περισσότερων επιστημόνων των άνεπτυγμένων χωρών, έστω και άν παραμείνουν έξω άπό τή χώρα τους και μετά τήν άποπεράτωση των σπουδών τους, είναι να επαναπατριθούν. Έπί πλέον, ο επαναπατρισμός είναι στενά συσχετισμένος με εκπαιδευτικά κίνητρα άποδημίας. Δέν εκπλήσσει λοιπόν τό γεγονός ότι τό 98,8% των Έλλήνων επιστημόνων που επαναπατρίστηκαν τήν περίοδο 1960-71 είχαν σάν κύριο κίνητρο άποδημίας τίς σπουδές. Ός προς τό επίπεδο σπουδών οι Έλληνες επαναπατρισθέντες χωρίζονται σε δύο ομάδες, τήν πλειονότητα, 65%, που άποδημησε με στόχο τήν εξασφάλιση ενός πρώτου πανεπιστημιακού πτυχίου, και τή μειονότητα, 35%, που έφυγε άπό τήν Ελλάδα για μεταπτυχιακές σπουδές.

Η προέλευση των επιστημόνων που επέστρεψαν στην Ελλάδα την ενδεκαετία 1960-71 είναι έντονα άστική. Τό 67% των επιστημόνων του δείγματος προέρχεται από άστικές περιοχές, ενώ την περίοδο που γεννήθηκαν οι περισσότεροι από τους επιστήμονες του δείγματος 1930-1942, ο άστικός πληθυσμός της χώρας αποτελούσε μόνο τό 31,5% του συνόλου. Στις άστικές περιοχές περάτωση ή πλειονότης, 86,2%, και τή Μέση Έκπαιδευση. Ως προς τήν προέλευση δέν παρουσιάζονται σημαντικές διαφορές ανάμεσα στους επιστήμονες που αποδήμησαν για βασικές σπουδές και σ' αυτούς που έφυγαν για μεταπτυχιακή.

Παίρνοντας τό επίπεδο εκπαίδευσης σάν δείκτη κοινωνικοοικονομικής θέσης, τό 74,1% των έπαναπατρισθέντων επιστημόνων τής περιόδου 1960-71 παρουσιάζουν κοινωνική άνοδο σέ σχέση μέ τόν πατέρα τους. Παρά τό γεγονός αυτό οι έπαναπατρισθέντες επιστήμονες προέρχονται από οικογένειες ύψηλότερου μορφωτικού επιπέδου από τό μέσον δρο του πληθυσμού τής Ελλάδας. Στόν Πίνακα V παρουσιάζονται α) τό επίπεδο μορφώσεως των άρρένων 45 έτών και άνω δλης τής χώρας σύμφωνα μέ τήν άπογραφή του 1961 και β) τό επίπεδο μορφώσεως των πατέρων των έπαναπατρισθέντων επιστημόνων. Είναι φανερό από τόν πίνακα αυτό, ότι έλάχιστοι έπαναπατρισθέντες επιστήμονες προέρχονται από οικογένειες που ο πατέρας-άρχηγός τους είχε εκπαίδευση μικρότερη από τήν του άποφοιτου Δημοτικού Σχολείου, ενώ είναι συγκριτικά πολύ μεγάλος ο αριθμός των έπαναπατρισθέντων επιστημόνων που έχουν πατέρα άποφοιτο Γυμνασίου ή πτυχιούχο Άνωτέρας ή Άνωτάτης Σχολής. Η ομάδα των επιστημόνων που αποδήμησαν για βασικές σπουδές δέν διαφέρει από τήν ομάδα των μετεκπαιδευθέντων ως προς τήν εκπαίδευση του πατέρα.

Τό ποσοστό των γυναικών επιστημόνων που επέστρεψαν τήν περίοδο τής έρευνας είναι πολύ μικρό (9,5%) σέ σχέση μέ τό ποσοστό των γυναικών που άποκτούν κάθε χρόνο πτυχιό Άνωτάτης ή Άνωτέρας Σχολής στήν Ελλάδα (33,1%, κατά μέσο δρο για τήν περίοδο 1962-71). Αυτή ή σημαντική διαφορά σημαίνει ότι είτε οι Έλληνίδες δέν μεταβαίνουν στο Έξωτερικό για σπουδές είτε μικρό ποσοστό από τίς γυναίκες επιστήμονες που φεύγουν από τήν Ελλάδα για σπουδές ή εργασία στο έξωτερικό επιστρέφει. Αυτή ή δεύτερη ύπόθεση, ότι δηλαδή μικρό ποσοστό γυναικών επιστρέφει, ύποστηρίζεται από τά πορίσματα των μελετών των άλλων χωρών τής έρευνας του UNITAR· οι γυναικές επιστήμονες από αναπτυσσόμενες χώρες παραμένουν στις ανεπτυγμένες χώρες τής έρευνας σέ σημαντικά μεγαλύτερο ποσοστό άπ' ότι οι άνδρες. Τό ποσοστό των έπαναπατριθεισών Έλληνίδων επιστημόνων που έκαναν μεταπτυχιακές σπουδές στο έξωτερικό (51% του συνόλου των έπαναπατριθεισών γυναικών) είναι μεγαλύτερο από τό ποσοστό των άνδρών (33,6% του συνόλου των έπαναπατρισθέντων άνδρών).

ΠΙΝΑΚΑΣ V. Επίπεδο μορφώσεως άρρένων δλης τής Ελλάδας 45 έτών και άνω και επίπεδο μορφώσεως των πατέρων των επιστημόνων τής έρευνας

Έπίπεδο μορφώσεως	Άρρενες 45 έτών και άνω*	Πατέρες επιστημόνων έρευνας	Διαφορά σέ %
Δέν τελείωσαν τό Δημοτικό	47,7%	7,8%	- 39,9
Άποφοιτο Δημοτικού	40,7%	39,5%	- 1,2
Άποφοιτο Γυμνασίου	8%	26,8%	+ 18,8
Άποφοιτο Άνωτάτων Σχολών	3,6%	25,9%	+ 22,3

* Πηγή: Άπογραφή του 1961, ΕΣΥΕ.

Όλοι σχεδόν οι επιστήμονες που αποδήμησαν για να κάνουν βασικές σπουδές εκτός Ελλάδος έφυγαν πριν εργαστούν και πριν έπωμιστούν οικογενειακές ύποχρεώσεις. Αντίθετα, τό 90% των έπαναπατρισθέντων επιστημόνων που αποδήμησαν για μεταπτυχιακές σπουδές είχαν εργαστεί στήν Ελλάδα, μάλιστα τό 60% αυτών των άτομων είχε σάν εργοδότη τό Έλληνικό Δημόσιο.

Τά κίνητρα άποδημίας που επηρέασαν τήν πλειονότητα των Έλλήνων επιστημόνων που έπαναπατρίστηκαν τήν περίοδο 1960-71 ανήκουν στή γενική κατηγορία των εκπαιδευτικών έλλεων από τίς ανεπτυγμένες χώρες και ώσεων από τήν Ελλάδα. Ως προς τά κύρια αυτά κίνητρα υπάρχουν διαφορές μεταξύ των δύο φύλων, των επιστημόνων που πήγαν για βασικές και για μεταπτυχιακές σπουδές, των κλάδων και των χωρών σπουδών. Σημαντικές διαφορές ως προς τά κίνητρα υπάρχουν και μεταξύ των Έλλήνων έπαναπατρισθέντων και των έπαναπατρισθέντων των λοιπών αναπτυσσόμενων χωρών τής έρευνας του UNITAR. Οι διαφορές αυτές συνοψίζονται παρακάτω.

Τό επίπεδο σπουδών και τά μέσα που διατίθενται στις ανεπτυγμένες χώρες, καθώς και ο πλούτος τομέων και έπιστημονικών προγραμμάτων, είναι παράγοντες που επηρέασαν μεγάλο αριθμό Έλλήνων επιστημόνων στήν άπόφασή του να μεταβεί στο έξωτερικό. Οι παράγοντες αυτοί ήταν πολύ πιο σημαντικοί για τους επιστήμονες που άκολουθήσαν μεταπτυχιακές σπουδές έξω από τήν Ελλάδα και μάλιστα γι' αυτούς που σπούδασαν στή Μεγάλη Βρετανία και τή Γαλλία. Για τους σπουδαστές που πήγαν στήν Ιταλία για βασικές σπουδές οι παράγοντες αυτοί ήταν λιγότερο σημαντικοί. Δύο άκόμη εκπαιδευτικοί παράγοντες ώθησαν τους Έλληνες έπαναπατρισθέντες να φύγουν από τήν Ελλάδα: 1) Τό ότι δέν είχαν τή δυνατότητα να πραγματοποιήσουν τις συγκεκριμένες σπουδές που έπιθυμούσαν. Αυτός ήταν ο βασικός λόγος άποδημίας των 3/4 των επιστημόνων που έφυγαν για μεταπτυχιακές σπουδές. 2) Η άποτυχία εισαγωγής ή ο φόβος ότι δέν θα γίνουν δεκτοί σέ έλληνικό άνώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα που κατήχθηκε τό 52% των σπουδαστών προς τήν Ιταλία, τήν Αυστρία και τή Δυτική

Γερμανία. Έκει τους δόθηκε η δυνατότητα, έστω και αν δεν ήταν γλωσσικά προετοιμασμένοι να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες του ξένου εκπαιδευτικού συστήματος, να αγωνιστούν για την έναρξη τους στον επιστημονικό κλάδο της επιλογής τους, που ήταν κυρίως ο κλάδος των μηχανικών και αρχιτεκτόνων. Τό ποσοστό των 'Ελληνίδων, που αποδήμησε από φόβο μήπως δεν εισαχθεί ή επειδή δεν εισήχθη σε ελληνικό άνωτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα, ήταν πολύ μικρότερο των ανδρών.

Σέ σύγκριση μέ τούς έπαναπατρισθέντες των λοιπών αναπτυσσόμενων χωρών, οι Έλληνες επιστήμονες φαίνεται πως επηρεάζονται λιγότερο από τά πλεονεκτήματα των ανεπτυγμένων χωρών και πολύ περισσότερο από τό γεγονός ότι δεν μπορούν τά σπουδάσουν στην Έλλάδα. Γι' αυτό ίσως δεν τούς ενδιαφέρει ιδιαίτερα αν θά έχουν ύποτροφία ή όχι. Έλάχιστο είναι τό ποσοστό των Έλλήνων ύποτρόφων σε σχέση μέ τούς έπαναπατρισθέντες των άλλων αναπτυσσόμενων χωρών. Γιά τούς Έλληνες ύπάρχει τό αντίσταθιμα της μεγαλύτερης ήθικής και οικονομικής συμπαράστασης των συγγενών και φίλων και ή διάθεση νά έπωφεληθούν της δυνατότητας που προσφέρουν οι ανεπτυγμένες χώρες νά σπουδάσει κανείς καλύπτοντας τά έξοδά των εργαζόμενος. Μεγαλύτερο ποσοστό ανδρών που έφυγαν για μεταπτυχιακές σπουδές πήρε ύποτροφία από ελληνική πηγή, ενώ μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών πήρε ύποτροφία από φορέα ξένης χώρας.

Ένα ακόμη σημείο όπου διαφέρουν οι Έλληνες έπαναπατρισθέντες της περιόδου 1960-71 από τούς έπαναπατρισθέντες των άλλων αναπτυσσόμενων χωρών είναι τό έξής: Είτε πάει στό έξωτερικό για ένα πρώτο πτυχίο είτε για μεταπτυχιακές σπουδές ο Έλληνας επιστήμονας επηρεάζεται περισσότερο απ' ό,τι ο ξένος από τη σκέψη πως αν σε κάποιο στάδιο της επιστημονικής επαγγελματικής του διαδρομής αποφασίσει ή αναγκαστεί νά σταδιοδρομήσει έξω από τόν τόπο του, ένα πτυχίο ενός άνωτατου εκπαιδευτικού ίδρύματος μιάς ανεπτυγμένης χώρας θά του είναι απαραίτητο. Τό ένα τρίτο των Έλλήνων επιστημόνων άποφάσισε νά σπουδάσει έξω από την Έλλάδα για νά εξασφαλίσει αυτό τό ένδεχόμενο, ύπάρχει όμως μιά αντίστροφη σχέση ανάμεσα στον παράγοντα αυτόν και στό επίπεδο μορφώσεως του πατέρα.

Από τά παραπάνω προκύπτει ότι ή αποδημία των περισσότερων έπαναπατρισθέντων Έλλήνων επιστημόνων είχε σαν έπιθυμητό τέρμα την έπίτευξη μιάς θέσης ύψηλότερης απ' αυτήν που ξεκίνησαν, στό ελληνικό κοινωνικοοικονομικό στερέωμα, και για την κατάκτηση της συναντούν έμπόδια μέσα στό ελληνικό άνωτατο εκπαιδευτικό σύστημα. Αύτη όμως ή αποδημία συμβαίνει νά είναι ή λιγότερο μεθοδευμένη, και τόσο ή μετάβαση στό έξωτερικό, όσο και ή επιστροφή του έπιστήμονα βασίζονται σε προσωπική του αξιολόγηση των συνθηκών της μιάς ή της άλλης χώρας.

Επειδή ή μη μεθοδευμένη αποδημία συναντιέται σε κάποιο βαθμό σε διάφορες αναπτυσσόμενες χώρες, διάφοροι μελετητές ασχολήθηκαν μέ τό έρώτημα: Τό τιμήμα της ξένης εκπαίδευσως άξίζει τό κέρδος, τόσο για τίς χώρες άποστολής, όσο και για τίς χώρες ύποδοχής; Η άπάντηση που δίνουν είναι ή έξής:

Οι ανεπτυγμένες χώρες που προσφέρουν εκπαίδευση σε άτομα προερχόμενα από αναπτυσσόμενα έθνη έχουν λίγα νά χάσουν. Έκθεταιν στους ξένους σπουδαστές την ιδεολογία τους, την κοινωνικοοικονομική μεθοδολογία τους και την τεχνολογία τους μεταδίδοντας μέσω αυτών των πολιτισμό τους σε μικρό ή μεγάλο βαθμό. Άν οι άνάγκες τους τό υπαγορεύουν, οι ανεπτυγμένες χώρες μπορούν νά προσφέρουν στους ξένους σπουδαστές τό ένδεχόμενο νά μη γυρίσουν, έμπλουτίζοντας έτσι τό ύψηλο επίπεδο δυναμικού τους. Αύτό τό πιθανό κέρδος έχει ύπολογιστεί ότι ύπερβαίνει σημαντικά τίς δαπάνες στις όποιες προβαίνουν τά ανεπτυγμένα κράτη για την εκπαίδευση των ξένων σπουδαστών· έτσι, έχει άποδειχθεί ότι ή εκπαίδευση ξένων επιστημόνων είναι μιά αξιολογική επένδυση από μέρος αυτών των κρατών. Άν τό ποσοστό άνεργίας τους επιβάλλει νά ακολουθηθεί διαφορετική πολιτική, τά ανεπτυγμένα κράτη μπορούν νά έμποδίσουν την είσοδο ξένων ατόμων στην αγορά εργασίας τους σκληρώνοντας τη μεταναστευτική τους πολιτική ή άπλως θέτοντάς την σε έφαρμογή.

Γιά τίς χώρες άποστολής τό άποτέλεσμα δεν είναι τόσο καθαρά θετικό. Άκόμη και αν τά εκπαιδευόμενα στό έξωτερικό άτομα επιστρέψουν στη χώρα τους, ή χώρα αυτή δεν κερδίζει έκτός εάν α) οι κλάδοι του τόπίπεδο εκπαίδευσως που επιδιώκουν οι εκπαιδευόμενοι ανταποκρίνεται σε καλά αξιολογημένες άνάγκες για την ανάπτυξη της χώρας, β) δίνεται στους έπαναπατριζόμενους ή ευκαιρία και τά μέσα νά συνεισφέρουν στην ανάπτυξη του έθνους τους, και γ) τούς προσφέρεται ύποστήριξη για τη διατήρηση και τό βελτίωση των γνώσεών τους.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Μετανάστευση και επιστροφή επιστημόνων

1. Walter Adams (editor), *The Brain Drain* (New York: The Macmillan Company, 1968; London: Collier-Macmillan Ltd., 1968).
2. The Committee on the International Migration of Talent, *Modernization and the Migration of Talent* (New York: Education and World Affairs, 1970). Summary of findings and recommendations.

3. *International Migration of High-Level Manpower: Its Impact on the Development Process* (New York: Praeger Publishers, 1970). Contains the special national reports about Taiwan, The Philippines, Japan, Thailand, Korea, Malaysia and Singapore, India, Middle East, Turkey, Iran, Equatorial Africa, Tanzania and Kenya, Latin America, Britain, The Netherlands, France, Australia.
 4. George B. Baldwin, «Brain Drain or Overflow?», *Foreign Affairs*, Volume 48, Number 2, January 1970, pp. 358-372.
 5. Joseph G. Whelan, *Brain Drain: A Study of the Persistent Issue of International Scientific Mobility* (Washington: US Government Printing Office, 1974). Prepared for the Subcommittee on National Security Policy and Scientific Developments of the Committee on Foreign Affairs, US House of Representatives, by the Foreign Affairs Division, Congressional Research Service, Library of Congress.
 6. Hans Peter Schipulle, *Ausverkauf der Intelligenz aus Entwicklungsländern: Eine kritische Untersuchung zum Brain Drain* (Munich: Weltforum Verlag, 1973).
 7. Susumu Watanabe, «The Brain Drain from Developing to Developed Countries», *International Labour Review*, Volume 99, Number 4, April 1969, pp. 401-433.
- B. Σχετική βιβλιογραφία**
1. Stevan Dedijer and L. Svenningson, *Brain Drain and Brain Gain* (Lund: Research Policy Program, University of Lund, 1967).
 2. *Selected Publications and Research Related to the International Migration of Professional Manpower* (Washington: Study Committee on the International Migration of Talent, Education and World Affairs, 1968).
 3. G. Beyer, *Brain Drain/Auszug des Geistes/Exode des Cerveaux: A Selected Bibliography on Temporary and Permanent Migration of Skilled Workers and High-Level Manpower, 1967-1972* (The Hague: Martinus Nijhoff, 1972).
 4. Special issue of the *International Newsletter on Migration*, Volume 2, Number 3, September 1972.
 5. *The Foreign Medical Graduate: A Bibliography* (Washington: US Government Printing Office, 1972). DHEW Publication No. (NIH) 73-440, November 1972.
- Γ. Βιβλία, άρθρα και εκδόσεις από την έρευνα του UNITAR «Μετανάστευση και Έπαναπατριsmός Έπιστημόνων»**
1. William Glaser and Annerose Schneider Hürfeld, «The Migration and Return of Professionals», *UNITAR News*, Volume 2, Number 3 (Autumn 1970), p. 2.
 2. Mehri Hekmati and William A. Glaser, «The Brain Drain and UNITAR's Multinational Research Project on the Subject», *Social Science Information*, Volume 12, Number 2 (April 1973), pp. 123-138.
 3. William A. Glaser, «UNITAR's Project on the Brain Drain and Study Abroad», *Focus/Technical Cooperation*, 1974/2, pp. 26-27. Special insert in *International Development Review*, Volume XVI, Number 2, 1974.
 4. William A. Glaser and G. Christopher Habers, «The Migration and Return of Professionals», *International Migration Review*, Volume 8, Number 2 (Summer 1974), pp. 227-244.
 5. William A. Glaser, «Migration of Talent», *International Encyclopedia of Higher Education* (San Francisco: Jossey-Bass Inc., 1977).
 6. G. Christopher Habers, *The Universal Minority: A Study of the Female Brain Drain of Students from Developing Countries in Three Developed Countries* (New York: Essay for the Master of Arts in Sociology, Columbia University, 1972).
 7. Christine Mironesco, *Reasons for Studying Abroad, A Comparative Analysis of Brazilian, Iranian and Lebanese Students in the United States and France* (New York: Essay for the Master of Arts in Sociology, Columbia University, 1972).
 8. William A. Glaser, «The Process of Cross-National Survey Research», in Alexander Szalai et al. (editors), *Cross - National Comparative Survey Research: Theory and Practice* (Oxford: Pergamon Press, 1977), pp. 403-435.
 9. William A. Glaser, «The Return of the Professional: The Value of His Education Abroad», Proceedings of the inaugural conference, Center for International Higher Education Documentation, Northeastern University, Boston, 1977.
 10. William A. Glaser, *The Brain Drain: Emigration and Return* (London: Pergamon Press, 1978).
 11. Orlando Rodriguez, *Social Determinants of Non-Return: Students from Developing Countries in the United States* (New York: dissertation for the Ph. D., in Sociology, Columbia University, 1974).
 12. G. Lakshmana Rao, *Overseas Students in Australia: Some Major Findings from a Nation-wide Survey* (Canberra: Education Research Unit, Research School of Social Sciences, Australian National University, 1976).
 13. Geoff Caldwell, «Australia, Asian Students and the Brain Drain», *Education News* (Australian Federal Department of Education), June 1974, pp. 16-17.
 14. Sara Pallma, *Emigración y Retorno de Profesionales: El Impacto de los Estudios en el Exterior* (San Carlos de Bariloche, Fundación Bariloche, 1974).
 15. «Opinions of Indian Returnees from Abroad» (An Interim Report), *Technical Manpower*, Volume XV, Number 10 (October 1972).
 16. Hyun Ki Paik, Ok Ki Kim and Young Hwan Oh, *Tunoe yuch' ul e kwanhan yon' gu: kwigukcha pun* (A Study on the Brain Drain: Return of Professionals) (Seoul: Korean Educational Development Institute, 1974).
 17. Hector J. Apezchea, Carlos Filgueira and Suzana Prates, *Estudio y Trabajo en el Exterior* (Montevideo: Centro de Informaciones y Estudios del Uruguay, 1976).
- Έκδόσεις του Instituto Brasileiro de Relações Internacionais and the Escola Brasileira de Administração Pública of the Fundação Getúlio Vargas.*
18. Renato Raul Boschi, *Bibliografia Internacional Comentada sobre Imigração e Retorno de Pessoal Qualificado*, 1971.
 19. Renato Raul Boschi, *O Estudo Pós-Graduado no Exterior: Características por Ramo de Especialização*, 1971.
 20. Magda Prates Coelho and Elisa Maria Pereira, *O Emprego, no Brasil, de Profissionais Treinados no Exterior*, 1971.
 21. Simon Schwartzman, *Profissionais Brasileiros Treinados no Exterior - 1960 a 1970*, 1971.
 22. Simon Schwartzman, *Projeto Retorno—Avaliação do Impacto do Treinamento, no Exterior, de Pessoal Qualificado—Relatório Final*, 1971.
 23. Simon Schwartzman and Elisa Maria Pereira Reis, *Profissionais Brasileiros com Treinamento no Exterior*, 1972.
 24. *Perquisa Complementar Projeto dos Empregadores—Relatório Final*, 1972.